

**Етнопедагогічні основи гендерної рівності
в історії українських родинних виховних традицій**

В даній статті аналізуються гендерні особливості українських родинних виховних традицій та визначається їх місце в розбудові сучасної навчально-виховної системи та її інтеграції в європейський освітній процес.

Ключові слова: *етнопедагогіка, етнопедагогічні основи, родинні виховні традиції, гендер, гендерний підхід.*

В данной статье анализируются гендерные особенности украинских семейных воспитательных традиций и определяется их роль в развитии современной учебно-воспитательной системы и ее интеграции в европейский образовательный процесс.

У контексті сучасних тенденцій глобалізації й інформатизації особливої актуальності набувають проблеми модернізації освітньої системи України з урахуванням системної інтеграції європейської освіти. При цьому особливо важливо поєднувати пріоритети національного виховання, національні культурно-освітні традиції та європейський освітній вектор [8, 12].

Творення істинної національної школи – російської, української, татарської, якутської, чукотської, будь-якої іншої – можливе тільки на етнопедагогічній основі. Народна культура виховання являє собою основу всякої культури. Ніяке національне відродження, ніяке відтворення прогресивних народних традицій неможливе без приведення в дію відвічних традицій виховання, народної педагогіки [1, 3].

Етнопедагогічний підхід до визначення проблеми обумовлений визначенням місця і ролі етнопедагогіки як „історії і теорії народного (природного, буденного, неформального, позашкільного, традиційного) виховання” [1, 4]. Саме етнопедагогіка пояснює народну педагогіку і пропонує шляхи її використання в сучасних умовах. Предметом дослідження

етнопедагогіки були і залишаються одвічні цінності сім'ї, роду, племені, народності, нації.

Коріння історії української родини сягає сивої давнини. Адже сім'я з її побутом, тобто загальним укладом життя, сукупністю виховних звичаїв і традицій, яка складалася упродовж багатьох століть і зміцнювалася в ході історичного розвитку людства, і стала найбільшою вихователькою підростаючих поколінь, осередком високої духовності та гуманізму, національного духу, характеру, свідомості, психології і патріотизму.

Організація та впорядкування українського суспільства на демократичних засадах потребує нового змісту всієї системи соціальних норм, що регулюють сучасні суспільні відносини, а також вдосконалення тих із них, що історично себе виправдали. А для цього варто звернутися до історичних відомостей про роль і місце чоловіка і жінки в українській сім'ї на різних етапах становлення і розвитку української держави.

У нашому суспільстві тривають процеси демократизації і гуманізації, завдяки яким створюються рівні можливості для реалізації особистості та самореалізації всіх людей незалежно від їх соціального походження, становища, національності, віку, статі. Тому для втілення в життя цих процесів необхідно переборення віковично пануючих над жінкою стереотипів, емансипацію всього суспільства, звільнення культури від сексистської ідеології та впровадження концепції "гендеру" в усі сфери суспільного життя.

У перекладі з англійської "гендер" – це стать, концепція гендеру – це концепція соціальних відносин або соціально-організованих відносин між статями, яка включає такі характеристики, як біологічна стать, статево-рольові стереотипи та визначені суспільством норми чоловічої і жіночої поведінки [4, 41].

Гендер – це один з центральних організаційних принципів, навколо якого обертається соціальне життя. Гендер створюється (конструюється) суспільством як соціальна модель особистості дівчаток і хлопчиків, жінок і чоловіків. Відповідно до цих соціальних і культурних настанов визначається їх

місце в соціумі (вибір професії, кар'єра, міра відповідальності, участь у політичному житті держави). Ці соціальні норми закріплюються в сім'ї, школі й університеті, політичних структурах, економіці, культурі й ін. [3, 12].

Мета нашої статті – визначити і проаналізувати гендерні особливості українських родинних виховних традицій та показати їх значення в розбудові сучасної навчально-виховної системи та її інтеграції в європейський освітній процес.

Проблема реалізації народно-педагогічних поглядів на виховання у науковій педагогічній теорії знайшла своє відображення у працях основоположників педагогічної науки Я.А. Коменського іта Й.Г. Песталотці.

Етнопедагогіка українського народу як першооснова педагогічної науки розкривається у педагогічному доробку Б.Д.Грінченка, О.В. Духновича, С.Ф. Русової, Г.С. Сковороди, К.Д. Ушинського, стала основою української національно-педагогічної системи, запропонованої Г.Г. Ващенко. Теоретичним і практичним внеском у наукову розробку етнопедагогічної теорії стали праці А.І. Кузьмінського, В.Л. Омеляненко, М.Г. Стельмаховича, В.О. Сухомлинського, Є.І. Сявакко, С.О. Черепанової.

Сімейно-шлюбні стосунки і взаємини стали предметом дослідження І.В. Барвінського, О.М. Кравця, Г. Лозко, М.І. Костомарова, О.М. Малинки, В.П. Мирного, А.В. Онищук, Ю.П. Ступака.

Новий підхід до дослідження сім'ї і пов'язаних з нею соціальних інститутів знайшов найбільш повне відображення в роботах українського дослідника А.П. Хоменка. У роботах відомих українських дослідників (В.Т. Зінича, А.С. Куницького, С.А. Макарчука, М.А. Мазюти, В.В. Миронова) основна увага приділялася питанням становлення нових внутрішньо-сімейних відносин, сімейних звичаїв, традицій, обрядів та нових форм розподілу домашньої праці.

Основи теорії гендеру розробляються І.О. Головащенко, П.П. Горностай Т.М. Мельник, Н.Д. Чухим. Дослідження гендерної освіти і педагогіки

поєднала О.А. Луценко. Гендерні відносини в родині стали предметом дослідження Н.В. Лавриненко.

На початку 80-х років ХХ століття виникли гендерні дослідження як нова галузь гуманітарного знання. Основним результатом гендерних досліджень є створення гендерної теорії – системи наукових поглядів на статус чоловіків і жінок у суспільстві, на їх соціально-рольові характеристики і особливості.

Відповідно до гендерної теорії тільки біологічні (статеві) відмінності між жінками і чоловіками є постійними, стійкими. Гендерні (соціальні) відмінності не мають чіткої закріпленості, вони менш стабільні і можуть змінюватися. Тому в різні історичні періоди, в різних країнах, у різних народів стосунки жінок і чоловіків у сім'ї й суспільстві склалися по-різному і залежали від соціальних умов [3, 14].

Під сім'єю розуміється „засноване на кровному спорідненні, шлюбі або усиновленні об'єднання людей, зв'язаних спільністю побуту і взаємною відповідальністю за виховання дітей; члени родини часто живуть в одному будинку” [5]. Великі зміни, які відчуло українське суспільство в останні роки, ще раз засвідчили, що інститут сім'ї є одним з найстабільніших інститутів соціального життя [2, 354].

Зрозуміти, як склалися сучасні гендерні відносини не тільки в родині, а і в соціумів цілому, не можна, не знаючи історії виникнення соціального інституту сім'ї, ядро якого творять взаємини чоловіка і жінки.

Сім'я виникла в часи родового ладу як групова, чоловіки та всі жінки двох шлюбних родів в якій були потенціальними подружжями. Груповий (дуально-родовий) шлюб санкціонував свояцькі стосунки між родами, а не між особами. Будь-які статеві зв'язки всередині роду були суворо заборонені (екзогамні). Чоловік не жив зі своєю дружиною, а окремо, оскільки кожен з них належав до різних господарсько-побутових (родових) об'єднань; діти входили до роду матері. Це був час існування материнського роду (матріархат), що мав місце в історії всіх народів. Він прийшов на зміну первісного стада [6, 19].

Отже, для первісного суспільства характерними були спочатку групова, а потім парна форми шлюбу. Під час розпаду цього ладу парний шлюб переростає в моногамію (одношлюбність).

Матріархат (від лат. „матер” – мати і гр. „архі” – влада) – ранній період у розвитку первісного ладу, який характеризується наявністю материнського роду і рівноправних з чоловіком, а пізніше – провідним становищем жінки в суспільстві, зумовленим її головною роллю в тодішньому господарському житті людей [6, 19]. Тому на цей час припадає виникнення й особливе поширення культу жінки-прародительки та різних жіночих божеств.

На останній фазі історії первісного суспільства на зміну матріархату прийшов патріархат. Він передував виникненню держави та стимулював остаточний перехід від парної до моногамної сім'ї. Домінуюча роль чоловіка в господарстві, суспільстві, сім'ї зумовила ведення родоводу за батьковою лінією.

На думку М.Г. Стельмаховича „найдосконалішою основою створення сім'ї є шлюб егалітарний (від фр. „егаліте” – рівність), побудований на взаємному коханні чоловіка та жінки, рівноправності, спільності духовних інтересів, прагненні мати й виховувати своїх дітей, раціонально організувати родинний побут” [6, 20].

Виховання дітей відбувалося відносно необхідності успадкування підростаючими поколіннями суспільно-історичного досвіду, накопиченого попередніми поколіннями.

Успадкування і спадкоємність відбувалися на підставі народних традицій сімейного виховання. Традиції, як явище включали у свій склад звичаї, обряди, ритуали, реліквії, церемоніали та інші моральні форми людської діяльності.

Вивчення інституту сім'ї і гендерного розподілу ролей у ній дозволяє визначити функції жінок і чоловіків в родині.

В українській етнопедагогіці послідовно утверджується культ матері, її особливого авторитету й значення у житті кожної людини. Функція матері неординарна („Мати годує дітей, як земля людей”, „Мати праведна – опіка й

охорона камінна”). Мати – душа сім’ї, берегиня домашнього вогнища, добра, тепла й затишку. Втрата матері – родинна катастрофа („Як помре мати, розбігаються діти з хати, батько їх не вдержить”, „Мати з хати – горе в хату”).

Навіть гнів матері та покарання діють особливо, недошкульно („Материн гнів, як весняний сніг: рясно впаде, та скоро ростане», «мати однією рукою б’є, а другою гладить»). Загальновизнаним є той факт, що серед усіх вихователів найсильніший і найтривкіший вплив на дітей має мати, особливо в сфері духовно-морального виховання. Під її впливом вперше пробуджуються та розвиваються у дитини добрі почуття і воля. Мати вчить мудрості, піклується про дітей, дає поради, передає у спадок речі, які зробила сама. Мати оберігає кожного члена сім’ї.

Діти, виховані без материнського тепла та ласки, як правило ростуть похмурі, самолюбиві, замкнені, злостиві й вперті, схильні до лихих вчинків.

„Розумна” материнська любов проявляється в ласці, що не опускається до запещування, у піклуванні, що не веде до потурання, у вимогливості, яка завжди поєднується з чуйністю [6, 106].

В українській родині чоловік був головою дому, особою, що несла юридичну відповідальність за виконання сім’єю її обов’язків перед державою. Батько виконував роль священника, виконуючи всі необхідні ритуали. Батько був суддею в жіночих конфліктах. Він піклувався не лише про себе, а й про всю сім’ю.

Авторитет батька як у домашньому колі, так і в громадській сфері духовного життя українців дуже високий. То й виховний вплив його на дітей вагомий. Від нього вирішальною мірою залежить формування особистості („Коли батько рибалка, то й діти в воду дивляться”). Тому й кажуть: „І мій батько такий мався, і я в нього вдався”. Ігнорувати батьківським вихованням вкрай небезпечно („Не хочеш слухати тата, то послухаєш колись ката”). Вислів-порада „Не лізь поперд батька в пекло” теж застерігає від необачності в оцінці авторитету батька [6, 113]. Відмічається справедливість батька у

ставленні до своїх дітей („Отець по-батьківські поб'є, по-батьківські й помилує”) [7, 187].

Функція батька особлива. Відступ від неї принижує природне покликання людини („Живемо не батьками, помremo не людьми”). А звідси й порада: „Умів батькувати, умій і годувати” [8, 187].

Іноді важко оцінити хто в сім'ї головніший, чия функція важливіша. Українські прислів'я про сім'ю, чоловіка та жінку говорять: „Чоловік у домі голова, а жінка душа”, „Сім'я міцна – горе плаче”, „Нема кращого друга, як вірна подруга”, „Нема вірного приятеля, як добра жінка”, „Не потрібен і клад, коли в сім'ї лад”, „Жінка чоловікові подруга, а не прислуга!”, „Найкраща спілка – чоловік та жінка”, „Чоловік та жінка – одне діло, одне тіло, один дух”, „Жінка за трикути хату держить, а чоловік за один” [7, 187 – 188].

Отже відповідно до гендерної теорії тільки біологічні відмінності між жінками і чоловіками є постійними, стійкими. Гендерні відмінності не мають чіткої закріпленості, вони менш стабільні і можуть змінюватись, залежать від соціальних умов і політичних обставин.

У середні віки в Україні, зокрема у сім'ях, вирішальна роль у розв'язанні всіх питань належала чоловікові. Разом з тим високе суспільне становище посідали жінки-матері й вдови, не кажучи вже про жінок знатного походження. Так, анна – вдова князя Романа Мстиславича, мати Данила галицького і василька, при малолітніх синах була справжньою правителькою, вела переговори з монархами, приймала послів іноземних держав. Ольга, дружина князя Володимир-Волинського князівства Володимира Васильовича, також брала участь у державних справах.

Однак, як і повсюдно у середньовічній Європі, в Україні лідером у родині мав бути чоловік; жінка зобов'язана була бути вірною і слухняною. Вона весь час перебувала під чиеюсь опікою: доки не вийде заміж, позбавлялася права на одержання пририданого і втрачала спадкове майно.

Діти жінок з вищих станів суспільства від шлюбу з простолюдинами також вважалися простолюдинами. Щоправда, якщо дівчина з простої родини

брала шлюб з шляхтичем, то не лише вона одержувала шляхетство, а також її діти в такому шлюбі.

Показово, що закон в Україні у більшості випадків однаковою мірою стояв на сторожі інтересів жінок і чоловіків, охороняв їх життя, здоров'я, честь і особисту недоторканість. За зґвалтування жінки призначалося найвище покарання – кара „на горло”. Якщо ж жінка виявляла бажання одружитися з гвалтівником, то суд вважав своє попереднє рішення нейдійсним; звільнення шлюбом засудженого на смерть було проявом однієї з давніх звичаєвих форм укладання шлюбу.

У реальному житті, у колі сім'ї українська жінка посідала досить високе становище. Жінка вищих станів мала право купувати й продавати рухоме й нерухоме майно, могла самостійно укладати угоди, звертатися до суду з позовом, особисто брати участь в судових засіданнях; коли виходила заміж, то могла на власний розсуд, або взяти прізвище чоловіка, або ж зберегти дівоче.

Серед українських жінок були просветительки, благодійниці, які давали гроші на освіту й культуру; жінки з багатих магнатських родин, а також козацької військової старшини інколи втручалися в політичні та військові справи. Деякі з них виявляли такий войовничий характер, що вирішували свої проблеми збройними сутичками із сусідами, особисто очолюючи військові загони.

Ще однією найважливішою особливістю життя українського суспільства у ті часи була Запорозька Січ. Січовими козаками могли бути тільки неодружені чоловіки або такі, які порвали шлюбні пута. Не тільки жінок, а і сімейних чоловіків на Січ не допускали, їм лише дозволяли селитися довкола, у запорозьких степах і слободах, де вони займалися хліборобством, скотарством, торгівлею, ремеслами й промислами. Дружини заможних козаків, полкової старшини у разі тривалих військових походів своїх чоловіків повністю брали на себе управління господарством [3, 26 – 28].

В Україні мали юридичну силу заповіти, складені не тільки чоловіками, а і жінками. Придане жінки було виключно в її приватному володінні.

Важко переоцінити значення морально-етичних норм для збереження й розвитку культури сім'ї та шлюбних відносин, які є основою для її створення. Адже головна функція сім'ї – народження дітей, а також їхнє виховання, отже – передавання наступним поколінням культури, традицій, мови, досвіду попередніх поколінь. Тим самим окреслюється роль сім'ї як визначальної ланки у збереженні етносу. З виховною функцією пов'язана й економічна – виведення дітей в люди вимагає спільного мешкання і спільного ведення родинного господарства малою або (у багатьох випадках) складною сім'єю. У середньовічних суспільствах більшу, ніж пізніше, роль відігравала та функція сім'ї, яка полягала у наданні дітям певного статусу: за кожною законною дитиною визнавалися права, привілеї, зобов'язання, шанси на успіх залежно від місця сім'ї у суспільній структурі.

Родина – це світ, у якому людина навчається жити. Саме родина виводить людину у світ соціальних стосунків.

Стосунки в родині між чоловіком і жінкою є важливою частиною сімейного життя і благополуччя.

Дослідники визначають різні варіанти стосунків у сім'ї:

- *співробітництво* – ґрунтується на взаєморозумінні і взаємній підтримці;
- *паритет* – рівні, „союзницькі”, раціональні взаємини, які задовольняють усіх учасників спілкування;
- *змагання* – стосунки, які базуються на прагненні окремих членів родини перевершити один одного в якійсь справі;
- *конкуренція* – домінування взаємин, коли переважає прагнення кожного довести свою зверхність над іншими за будь-яку ціну;
- *антагонізм* – стосунки, за яких характерними є протистояння окремих членів сім'ї і небажання жодної сторони іти на компроміс.

Дослідження свідчить, що традиція рівноправного становища жінки і чоловіка протягом віків була запорукою міцності української сім'ї.

Гендерний підхід до висвітлення українських родинних виховних традицій дозволяє визначити і залучити до розгляду комплекс соціальних чинників, який допомагає зрозуміти характер нинішніх негативних явищ у родинній сфері: наприклад, ослаблення відповідальності чоловіків за дружину й дітей; високий рівень розлучень; явища „прихованого безбатченківства”, коли батько є, але не займається вихованням дітей. Відповідно, від гендерної рівності кожної сім'ї залежить гармонійний розвиток всього суспільства, в якому і чоловік і жінка будуть мати належні умови для реалізація свого соціально-рольового статусу.

Література

1. Волков Г.Н. Этнопедагогика: Учебн. Для студ. И высш. Пед. Учеб. Заведений. – М.: Издательский центр „Академия”, 1999. – 168 с.
2. Лавриненко Н.В. Гендерні відносини в родині // Основи теорії гендеру: Навчальний посібник. – К.: „К.І.С.”, 2004. – 536 с.
3. „Ми різні – ми рівні”. Основи культури гендерної рівності: Навчальний посібник для учнів 9 – 12 класів загальноосвітніх навчальних закладів / за ред. О. Семиколеної – К.: „К.І.С.”, 2007. – 176 с.
4. Репина Л.П. Гендерная история: проблемы и методы исследования // Новая и новейшая история. – 1997. - №6. – С. 41-58.
5. Смелзер Н. Соціологія // Социс. – 1992. – № 11.
6. Стельмахович М.Г. Українська родинна педагогіка: Навчальний посібник. – К.: ІСДО, 1996. – 288 с.
7. Українські прислів'я та приказки. – К., 1984. – 390 с.
8. Черепанова С.О. Філософія родознавства: Навч. Посіб. / Передмова проф. В.Г.Скотного. – К.: Т-во „Знання”, КОО, 2008. – 460 с.

L.A. Yuda

ETHNIK-PEDAGOGICAL

Key words: